

İDRİS KÜÇÜKÖMER'İN ZEHİRLİ AYNASI

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

"İdris Küçükömer'in Zehirli Aynası", İdris Küçükömer'i tek bir sağ-sol tersliği cümlesine hapsedmeden, onun iktisatçı köklerinden sivil toplum arayışına uzanan düşünce serüvenini sert bir otopsiye yatırır. Metin, Küçükömer'in yayımlanmamış doktora çalışmasındaki kapital teorisi ilgisini, sonraki Türkiye çözümlerinin gizli makine dairesi olarak okur. Bağımsızlık, hamasi bir bayrak söylemi değil, karar alma ve alınan kararı uygulama hürriyeti olarak ele alınır; toprak reformu örneğiyle ekonomik bağımlılığın politik iradeyi nasıl sakatladığı gösterilir. Düzenin Yabancılaşması üzerinden Batılılaşma, halksız, sınıfsız, üretimsiz ve bürokratik bir üstten monte etme süreci olarak tartışılır. Küçükömer'in sağ-sol tersliği tezi ise etiket kavgası değil, Türkiye'de politik kavramların toplumsal tabanlarıyla nasıl ters düştüğünün teşhiri olarak yorumlanır. Cuntacılıktan sivil topluma geçiş bölümünde, devlet merkezli kurtarıcılık mitinin halkı özneleştirmediği, iktidarın bölünmesi ve yurttaşın tabanda güçlenmesi gerektiği vurgulanır. Halk Demokrasi İstiyor mu? başlığı altında demokrasi, yalnız sandık değil; hesap sorma, yerel katılım, karşıtına tahammül ve kendi içindeki küçük despotu sınırlama ahlakı olarak kurulur. Son bölümde Küçükömer, ambargoya alınmış, yanlış anlaşılmış ama hâlâ Türkiye'nin politik körlüğüne ayna tutan acı bir düşünür olarak belirir: devleti, sağ, solu, halkı, aydını ve liberal akli aynı sert aynada yüzleşmeye çağırır. Böylece metin, Küçükömer'i geçmişin polemik figürü olmaktan çıkarıp bugünün demokrasi, yurttaşlık, devlet, modernleşme ve sivil toplum tartışmalarının ortasına yerleştirir. Onun düşüncesi, hazır cevapları bozan; devleti kutsayanları, halkı romantize edenleri ve siyaseti tabelalara indirgeyenleri rahatsız eden bir neşter gibi çalışır. Türkiye'nin asıl meselesinin iktidarı ele geçirmek değil, iktidarı sınırlamak ve yurttaş gerçek karar öznesi kılmak olduğunu gösterir. Bu nedenle yazı, Küçükömer'i anmakla yetinmez; onun sorularını bugünün masasına yeniden, acımasızca bırakır. Ayna hâlâ susmaz bugün.

1

1. Doktora Masasından Türkiye Masasına: Kapital Teorisi, İktisat Aklı ve Erken Küçükömer

İdris Küçükömer'i yalnızca "Türkiye'de sağ soldur, sol sağdır" cümlesinin arkasına sıkıştırmak, adamı öldükten sonra ikinci defa ambargoya almaktır. İlk ambargo yaşarken geldi; ikincisi onu sloganlaştırarak geldi. Oysa Küçükömer'in zihnine giriş kapısı, politik polemik meydanı değil, iktisat masasının kuru, soğuk, disiplinli yüzeyidir. Masada kapital teorisi vardır, para politikası vardır, sosyal kıymet vardır, iktisadi refah vardır, sosyal tercih vardır, planlama problemi vardır. Yani Türkiye'yi sonradan ameliyat masasına yatıracak olan adam, neşterini önce iktisat teorisinin sert kemiğinde bilemiştir. Bu ayrıntı atlanırsa, Küçükömer yarım anlaşılır; yarım anlaşılan düşünür de memlekette hemen ya put yapılır ya da hain ilan edilir. Biz ikisine de girmeyelim. Put da düşünceyi öldürür, linç de.

Küçükömer'in kaynakçasında onun temel doktora çalışması, "Modern Kapital Teorilerinde Münakaşalı Bazı Problemler" adıyla görünür; İstanbul, 1954 tarihli, 147 sayfalık yayımlanmamış doktora tezi olarak kaydedilir.

Aynı kaynakçada para politikası, basının ekonomi-politiği, sosyal kıymet, iktisadi refah, sosyal tercih ve planlama üzerine çalışmaları da sıralanır. Bu liste kuru bir bibliyografya değildir; Küçükömer'in zihinsel soy kütüğüdür. Daha politik polemiklere girmeden önce iktisat teorisinin sert taşında bilenmiş bir akılla karşı karşıyayız. Adamın derdi baştan itibaren şudur: Ekonomik karar nasıl alınır? Toplumsal tercih nasıl oluşur? Refah kimin refahıdır? Plan kimin planıdır? Devlet, piyasa, sınıf ve toplum arasındaki ilişki hangi tarihsel zeminde kurulur?

Bu yüzden Küçükömer'i politik sahneye indirmeden önce onu iktisat fakültesinin koridorlarında görmek gerekir. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde okur, aynı fakültede doktorasını tamamlar, doçent olur; fakat profesörlüğe yükseltilmesine ilişkin kararın üniversite senatosunca onaylanmaması, ardından Danıştay davasını kazanmasına rağmen kararın on yıl gecikmeyle yürürlüğe girmesi, onun akademik kaderinin de Türkiye'nin bürokratik kaderine benzediğini gösterir. Düşünce ağır yürür; bürokrasi ise aklın ayak bileğine kurşun bağlamayı sever. Küçükömer'in başına gelen şey sadece kişisel bir haksızlık değildir; Türkiye'de özgün aklın kurumlar içinde nasıl sindirildiğinin erken bir fotoğrafıdır.

Doktora çalışmasının başlığındaki "kapital teorileri" ibaresi tesadüfen durmaz. Kapital, yalnız para değildir; bir toplumun üretim imkânı, birikim biçimi, teknik kapasitesi, sınıf yapısı ve gelecek tahayyülüdür. Kapital teorisiyle uğraşan bir zihin, ister istemez şu soruya varır: Bir ülkede kapitalist sanayici nasıl çıkar? Sermaye birikimi hangi tarihsel koşullarda oluşur? Tarım, ticaret, devlet ve dış piyasa arasında nasıl bir ilişki vardır? Küçükömer'in daha sonra **Düzenin Yabancılaşması** içinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan iktisadi-tarihsel yapıyı sorgulaması, bu erken teorik damarın doğal devamıdır. O, Türkiye'ye bakarken tabelalara değil, üretim ilişkilerine, sınıf karşılıklarına, karar mekanizmalarına bakar. Çünkü iktisat bilmeyen siyaset eleştirisi çoğu zaman kahvehane celaliyle başlar, devletçi masalla biter.

2

Bu noktada onun akademik ciddiyetini gösteren başka bir iz daha var. **Sivil Toplum Yazılarının** sunuşunda, kitabın ilk makalesi olan "Temel Varsayımlar"ın, Küçükömer'in yazmayı düşündüğü ünlü kitabın giriş/metot bölümüne geliştirilerek konulacağını kendisi tarafından belirtildiği aktarılır. Aynı metnin "**İktisat İlkelerine Yeniden Bakış**" adlı ders kitabında da kullanıldığı söylenir. Bu çok kıymetli bir ipucu. Çünkü Küçükömer'de siyasal çıkış, önce metodolojik bir hesaplaşmadan geçer. Adam önce "hangi varsayımla konuşuyoruz?" diye sorar. Türkiye'de çoğu aydın varsayımını gizler; Küçükömer varsayımı masaya koyar. Fark burada. Birinde ideoloji süslü kahve köpüğüdür; ötekinde düşünce telvesine kadar okunur.

Onun düşünce tarzını anlamak için "akılcılık" vurgusu da ihmal edilemez. **Anılar ve Düşünceler** içinde Sevim Görgün, Küçükömer'in en önemli özelliğinin akılcılığı olduğunu, dogmalara takılı kalmadığını, ulaştığı çözümleri yeni gözlemler ve genişleyen bilgiyle sürekli sorguladığını belirtir. Bu tanıklık, Küçükömer'in neden kendi döneminde huzursuzluk yarattığını açıklar. Çünkü dogmatik çevreler tutarlı insanı sever gibi görünür ama aslında tekrarcı insanı sever. Küçükömer ise tekrar etmez; yoklar, bozar, düzeltir, yeniden kurar. Bugün bir tez söyler, yarın o tezin eksik yanını kendisi keser. Bu, omurgasızlık değil; düşüncenin namusudur. Taş gibi duran her fikir sağlam değildir; bazen sadece kireçlenmiştir.

Burada Küçükömer'i dönemin tipik sol aydınından ayıran damar açığa çıkar. O, sadece emperyalizm, devletçilik, halkçılık, devrimcilik kelimelerini üst üste koyup politik nutuk inşa etmez. Kelimelerin altındaki ekonomik toprağı yoklar. Toprak yoksa bina çöker. Onun doktora masasındaki kapital tartışması, sonradan Türkiye'nin Batılılaşma macerasına, sivil toplum yokluğuna, bürokratik vesayete, devletin despotik karakterine, halkın siyasal özne olup olamamasına uzanır. Yani doktora tezi ile **Halk Demokrasi İstiyor mu?** arasındaki mesafe, sanıldığı kadar uzak değildir. İlkinde kapitalin teorik problemi vardır; sonuncusunda toplumun siyasal kapasitesi. Birinde birikim sorulur; ötekinde irade. İkisi de aynı karanlık kuyunun iki kovasıdır.

Küçükömer'in asil rahatsız edici tarafı, Türkiye'de fikirlerin çoğu zaman sahipleri tarafından değil, kampları tarafından korunup kollandığını görmesidir. Solcuysan bazı şeyleri söylemeyeceksin, sağcıysan bazı soruları sormayacaksın, Kemalistsen bazı kutsallara dokunmayacaksın, muhafazakârsan bazı tarihsel tortuları kurcalamayacaksın. Küçükömer bu mahalle sopasını yeme pahasına düşünür. Bu yüzden "ambargolu"dur. Ambargo sadece kitaplarına, akademik yükselişine, çevresine gelmez; zihnine de uygulanmak istenir. Türkiye'de en sert sansür bazen yasak değildir; görmezden gelmedir. Adamı yok sayarsın, böylece fikirlerini öldürdüğünü sanırsın. Ama bazı fikirler mezar taşı sevmez; toprağın altında bile kök salar.

Onun doktora çalışması, Küçükömer'in sonraki bütün siyasal çözümlerinin gizli makine dairesidir. Kapital teorisiyle uğraşan genç akademisyen, ileride Türkiye'nin neden kapitalist bir sanayi toplumu yaratmadığını, neden devletçiliğin üretken bir sivil toplum doğurmadığını, neden bürokrasinin kendisini toplumun yerine koyduğunu daha keskin biçimde soracaktır. Sorunun çekirdeği erkenden atılmıştır: Toplum kendi kararını, kendi üretim gücünü, kendi refah ölçüsünü, kendi siyasal yönünü kurabiliyor mu?

Küçükömer'in Türkiye otopsisini değerli yapan şey de buradadır. O, Türkiye'yi romantik bir millet güzellemesiyle de okumaz, Batıcı bir aşağılık kompleksiyle de. Üretim biçimine, tarihsel mirasa, sınıf yapısına, bürokratik akla, dış bağımlılığa, halkın siyasal kapasitesine aynı anda bakar. Bu bakış, rahatlatıcı değildir; zaten iyi düşünce insanı rahatlatmaz, uyuşmuş yerini acıtır. Küçükömer'in cümleleri de böyledir: Merhem diye sürülmez, tentürdiyot gibi yakar. Ama bazen yaranın iyileşmesi için önce yanması gerekir.

İdris Küçükömer, Türkiye'nin politik mezarlığında dolaşan tuhaf bir kâhin değil; kapital teorisinden sivil topluma, iktisadi refaktan demokrasi meselesine yürüyen sert bir bilim adamıdır. Onu anlamak için önce şu kolaycılığı bırakmak lazım: "Sağ-sol tersliği" cümlesini alıp adamın bütün külliyyatının üstüne örtü diye sermek. Hayır. O cümle, Küçükömer'in düşüncesinin tamamı değil; sadece Türkiye'nin suratına indirdiği tokatlardan biridir. Tokada bakıp eli unutmak olmaz.

Filozof Kirpi: "Bir düşünürü sloganına hapseden toplum, aslında kendi aklını hücreye kapatır."

2. Bağımsızlık: Bayrak Değil, Karar Alma Hürriyeti

İdris Küçükömer'in **Bağımsızlık Sorunu** metnini eline alınca ilk fark edilen şey, bağımsızlığı hamaset kürsüsünden indirip karar masasının üzerine koymasıdır. Bayrak, marş, tören, nutuk, resmî geçit, diplomatik jest... Bunların hiçbiri Küçükömer için bağımsızlığın özü değildir. Bunlar semboldür; bazıları değerlidir, bazıları gürültüdür, bazıları da iktidarların millete sattığı cilalı paketlerdir. Küçükömer o paketi yırtar ve içindeki çıplak soruyu gösterir: **Kararı kim alıyor?** Daha doğrusu, kararı gerçekten özgürce alabiliyor muyuz?

Metnin daha başında bağımsızlığı "karar alma hürriyeti" olarak tanımlar. Üstelik yalnız karar almak da yetmez; alınan kararı uygulama hürriyeti de bu tanımın içindedir. Bu, çok sert bir hamledir. Çünkü böyle bakınca bağımsızlık, dış politikada efenleme sanatı olmaktan çıkar; sınıfların, grupların, yurttaşların, köylülerin, işçilerin, aydınların, partilerin ve nihayet ülkenin gerçek tercih kapasitesine bağlanır. Küçükömer'e göre karar alma hürriyeti nihai amaç değil, insanların ve toplumların kendi mutluluğunu kurabilmesi için bir araçtır. Bağımsızlık hem iç hem dış problemlerde insanların, grupların ve sınıfların kararlarında söz konusu olur.

Bu noktada Küçükömer'in bağımsızlık anlayışı klasik milliyetçi bağımsızlık söyleminden ayrılır. Klasik söylem dış düşmana bakar; Küçükömer içerdeki karar tikaçlarına da bakar. Klasik söylem yabancı devleti suçlar; Küçükömer eğitim sistemini, basını, adalet mekanizmasını, ekonomik güç sahiplerini, politik gücü ve bunların birbirine nasıl yaslandığını sorar. Çünkü bir ülkede yurttaşların önüne gerçek alternatifler konmuyorsa, o

ülkede sandık olsa da bağımsız karar yoktur. Sandık, bazen hür iradenin vitrini değil, önceden eğitilmiş çaresizliğin sayım makinesi olabilir.

Küçükömer bu meseleyi soyut bırakmaz; toprak reformu örneği üzerinden açar. CHP'nin uzun zamana yayılan, pilot bölge, kadastro ve tedricilik içeren reform anlayışını bir alternatif olarak koyar. AP'nin "Türkiye'de dağıtılacak toprak yoktur" demeye varan, toprak reformu yerine tarım reformu ifadesine kaçan çizgisini ikinci alternatif olarak anlatır. TİP'in önerisini ise iki tarafıyla ele alır: Toprağın daha hızlı dağıtılması ve verimin en azından düşürülmemesi; ayrıca toprağa sahip olmayan, fakat ağarın ekonomik ve politik gücüne bağılı yaşayan köylülerin bu bağıdan koparılması. Küçükömer'e göre bu ikinci yan, köylerde "demokratik karar alma olanağı" yaratacaktır.

İşte burada mesele zıncı diye bugüne de çarpar. Küçükömer'in toprak reformu örneği aslında sadece tarım politikası değildir; hür iradenin ekonomik şartlarını gösteren bir laboratuvardır. Bir köylü ağarın toprağına, kredisine, nüfuzuna, baskısına, korkusuna ve himayesine bağılıysa, onun verdiği oy ne kadar kendisindedir? Bir işçi patronun tehdidi altında yaşıyorsa, bir memur amirin siyasi bakışından ürkiyorsa, bir gazeteci ilan ve sermaye baskısıyla yazıyorsa, bir hâkim tayin korkusuyla karar veriyorsa, bir öğrenci eğitim sistemiyle önceden kalıba dökülüyorsa, burada bağımsızlıktan söz ederken insan biraz utanmalıdır. Çünkü bağımsızlık, yalnız sınır çizgisi değildir; insanın içindeki karar kasının felç edilmemesidir.

Küçükömer çok net bir ayırım yapar: Alternatiflerin varlığı yetmez; bu alternatifler tartışılabilir, yayılabilir, değerlendirilebilir olmalıdır. Eğer bir alternatif eğitim sistemiyle, basın aracılığıyla veya adalet mekanizmasının yanlış kullanımıyla engelleniyorsa, yurttaşların karar alma hürriyeti sınırlanmış demektir. Bu durumda oy verenlerin gerçekte bağımsız olduğu düşünülemez. Yani mesele oy pusulasının sandığa girmesi değildir; o pusulayı tutan elin hangi ekonomik, kültürel, hukuki ve ideolojik basınçlar altında titrediğidir.

4

Bu yüzden Küçükömer'in bağımsızlık fikri, demokrasi fikriyle doğrudan birleşir. Toprak reformu olmazsa ne olur? Ona göre köylü nüfus, toprağına sahip kimselerin yönünden sapan bir oy verme davranışına gidemeyecek; böylece "demokrasi gerçek olarak işlemeyecektir." Bu cümle, Türkiye siyasetinin karnına saplanan ince bir bıçaktır. Çünkü demokrasiyi sadece seçim tekniğine indirgenlerin unuttuğı şey şudur: Karar alma gücü ekonomik bağımlılıkla sakatlanmışsa, oy hakkı biçimsel olarak vardır ama siyasal hürriyet eksiktir. Yani yurttaş vardır, fakat yurttaşın omurgasına ip bağlanmıştır.

Küçükömer ekonomik güç ile politik güç arasındaki ilişkiyi de dikkatle kurar. Büyük ekonomik güce sahip olanlar, politik gücü de büyük ölçüde ele geçirir; sonra politik güç, ekonomik gücü daha da artırmanın aracına dönüşür. Bu karşılıklı büyüme, onun ifadesiyle üst üste yığılan bir oluşum yaratır. Engelleyici güçler çıkmazsa, bazı gruplar daha zengin ve daha güçlü hale gelir; sonunda ülkeyi ekonomik ve politik güçleriyle yönetirler. Daha fenası, dış güçler de bu düzene katılır; içindeki hâkim gruplarla ortaklık kurar, onlara karşı çıkanlara karşı onların savunmasını bile üstlenebilir.

Bu analiz, bağımsızlığı antiemperyalist slogandan daha geniş bir zemine taşır. Küçükömer emperyalizmi elbette görür; ama emperyalizmi sadece dışardan gelen kaba kuvvet gibi anlatmaz. Dış güç, içindeki hâkim güçlerle birleştiğinde gerçek karar alanını daraltır. Bu nedenle bağımsızlık mücadelesi yalnız dışa karşı değil, içeride karar alma yollarını tıkayan sınıfsal ve kurumsal yapılara karşı da verilir. Yani mesele sadece yabancı askeri üs, dış borç, pazar ilişkisi, madenlerin kontrolü değildir; bunların içeride hangi sınıflar, hangi bürokratik mekanizmalar, hangi medya düzeni ve hangi hukuk yorumlarıyla mümkün kılındığıdır.

Küçükömer'in en önemli taraflarından biri de mutlak bağımsızlık fetişizmine düşmemesidir. Küçükömer, mutlak bağımsızlığın zaten olmayacağını söyler; ne Rusya'nın ne Amerika'nın tam bağımsız olduğunu belirtir. Mesele nispi bir bağımsızlık sağlamaktır. Fakat bu nispi bağımsızlık laf olsun diye değildir; fert olarak, sınıf olarak, ülke olarak temel kararları alma gücünü mümkün kılmalıdır. Bu çok önemli. Çünkü bazıları

bağımsızlığı ya imkânsız bir mutlaklık olarak şişirir ya da küresel ilişkiler bahanesiyle tümüyle çöpe atar. Küçükömer ikisini de yapmaz. O, bağımsızlığı gerçek güç ilişkileri içinde düşünür. Burada romantik değil, anatomiktir.

Onun bağımsızlık anlayışının bugüne bıraktığı en yakıcı miras şudur: Bir toplum kendi kararını alamıyorsa, kendi kaynaklarını nasıl kullanacağını belirleyemiyorsa, eğitimini, hukukunu, üretimini, tarımını, sanayisini, basınını, emeğini, toprağını ve geleceğini belli iç-dış güçlerin dar koridorunda yürütüyorsa, o toplum bağımsızlık töreni yapabilir ama bağımsızlık hayatı yaşayamaz. Tören başka şeydir, hayat başka. Tören kürsüde konuşur; hayat pazarda, okulda, tarlada, fabrikada, mahkemede ve sandıkta sınıdır.

Küçükömer'in büyüklüğü burada: Bağımsızlığı romantik bir gürültüden çıkarır, karar alma hürriyeti olarak tarif eder. Böylece hem milliyetçi hamaseti hem bürokratik devletçiliği hem de liberal teslimiyetçiliği aynı anda huzursuz eder. Çünkü üçü de yurttaşın gerçek karar gücünden korkar. Biri milleti sever gibi yapıp devleti büyütür; biri halk adına konuşup halkı vesayet altında tutar; biri özgürlük derken piyasayı tanrılaştırır. Küçükömer ise soruyu masaya çakar: Alternatif var mı, tartışılabilir mi, halk seçebiliyor mu, seçtiğini uygulayabiliyor mu?

Bağımsızlık dediğin şey, işte orada başlar. Yoksa gerisi biraz marş, biraz kürsü, biraz bayrak gölgesi, biraz da makyajlı esarettir.

Filozof Kirpi: "Kararını alamayan toplumun bayrağı dalgalanır; fakat akli rüzgârda rehin kalır."

5

3. Batılılaşma: Düzenin Yabancılaşması mı, Kendini Kaybetme Sanatı mı?

İdris Küçükömer'in **Düzenin Yabancılaşması / Batılılaşma** kitabının kapağını açınca, insan önce bir kitapla değil, bir çatlakla karşılaşır. Bu çatlak, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan koca bir modernleşme hikâyesinin alınıdadır. Biz bu hikâyeyi yıllarca "geri kalmıştık, Batı'dan kurum aldık, ilerledik" diye dinledik. Resmî tarih bunu ütülü gömlek gibi giydirdi bize. Küçükömer o gömleğin yakasını kaldırdı; altında ter, korku, bürokratik hesap, sınıfsal çıkar ve taklit kokusu vardı. Kibar anlatının içine çakıl taşı attı. Su bulandı. İyi de oldu; çünkü berrak görünen her su temiz değildir, bazen sadece dibi gösterilmemiştir.

Kitabın 1969 tarihli Ant Yayınları baskısındaki önsöz, bu metnin niyetini açık eder. Küçükömer, kitabın Akşam gazetesinde 14-17 Ekim 1968 arasında "Ortanın Solu" denen akımı eleştirmek üzere yayımlanan dört makalenin genişletilmesiyle ortaya çıktığını söyler. O dört yazı içinde asıl önemli olanın "**Osmanlılarda Kapitalist Düzene Neden Geçilmedi?**" başlıklı makale olduğunu özellikle belirtir. Ardından meseleyi daha da sertleştirir: Osmanlı ve Cumhuriyet düzeninin nasıl "yabancılaştırılmış" bir düzen olduğunu ve bunun sonuçlarını açıklamak istediğini, kendisine göre "düzenin yabancılaştırılması" ile bugüne kadar gözlenen "batılılaşma"nın özdeğ göründüğünü yazar.

Bu cümle, Türkiye modernleşmesinin suratına indirilmiş tokattır. Çünkü Küçükömer burada Batı'yı bilmek ile Batılılaşmayı taklit etmek arasındaki farkı açar. Batı'yı bilmek, onun tarihsel oluşumunu, sınıf yapısını, üretim güçlerini, şehirlerini, burjuvazisini, hukukunu, sermaye birikimini, kilise-devlet gerilimini, lonca-şehir-piyasa dönüşümünü anlamaktır. Batılılaşmak ise çoğu zaman bu tarihsel gövdeyi yok sayıp onun kurum elbisesini başka bir toplumun üstüne geçirmek demektir. Elbise pahalı olabilir; fakat beden başka ise komik durur. Türkiye'de modernleşme trajedisinin bir kısmı tam da buradadır: Beden hasta, elbise ithal, terzi bürokrat.

Küçükömer'in temel sorusu şudur: Osmanlı neden kapitalist düzene geçemedi? Bu soruyu "Türkler tembeldi", "Müslümanlık engeldi", "Doğu akli böyleydi" gibi ucuz klişelerle açıklamaz. Onun baktığı yer daha

derindir: Osmanlı üretim ilişkileri, merkezi askerî devlet yapısı, yarı seferber imparatorluk düzeni, otonom şehirlerin yokluğu, burjuva çekirdeğinin gelişmemesi. Ant baskısında yer alan çözümlemede, Osmanlı üretim ilişkilerinin ve merkezi devlet yapısının, Batı feodalitesinden doğan, giderek burjuva egemenliğine yol açan otonom şehirleri mümkün kılmadığı vurgulanır. Büyük Doğu şehirlerinde ticari sermaye ve belli ölçüde manüfaktür bulunsa bile, demokratik şehir özerkliği olmadığı için Osmanlı'da genel meclisin ya da parlamentonun başlangıç kuruluşlarını bulamayız.

İşte bıçak burada kemiğe değer. Kapitalizm, yalnız sermaye biriktirmek değildir; o sermayeyi taşıyacak toplumsal mekân, hukuki güvence, sınıfsal özerklik, şehir kültürü ve siyasal temsil kanalı ister. Osmanlı'da ticaret vardır, para vardır, zengin vardır, zanaat vardır; fakat bunların Batı'daki gibi siyasal özerklik üreten bir burjuva şehir düzenine dönüşmesi engellenmiştir. Merkez güçlüdür, saray güçlüdür, askerî-bürokratik yapı güçlüdür. Toplum nefes alır ama göğsü merkezin avucundadır. Böyle bir yerde kapitalist sınıfın doğması da, sivil toplumun güçlenmesi de, halkın devlet karşısında özerk bir alan kurması da zordur. Bizde "devlet baba" lafı boşuna bu kadar yaygın değildir; baba büyüdükçe çocuk büyüyemez.

Küçükömer'in Batılılaşma eleştirisi, Batı düşmanlığı değildir. Bunu anlamayan ya da anlamak istemeyen çok oldu. O, "Batı kötüdür, Doğu iyidir" diyen romantiklerden değildir. Tam tersine, Batı'nın tarihsel oluşumunu ciddiye aldığı için sahte Batılılaşmayı eleştirir. Yani adam, Batı'yı bilmeyen Batıcıya kızar. Batı'nın kurumlarını tarihsel toprağından koparıp başka bir topluma üstten monte eden bürokratik aklı teşhir eder. **Anılar ve Düşünceler** içindeki değerlendirmede de onun "Batılılaşma" adını verdiği "yabancılaşma"nın, Batısal politik kavramları ve tarihî kategorileri kendi gelişim süreçlerinden soyutlayıp, başka tarih ve yapıdaki bir topluma üstten monte etme girişimi olduğu aktarılır.

Bu "üstten monte etme" meselesi, Türkiye'nin modernleşme hikâyesinin en paslı vidasıdır. Tanzimat'tan beri bir bürokrat çıkar, topluma bakar ve onu eksik bulur. Halk geri, gelenek sorunlu, din tehlikeli, köylü cahil, esnaf dar, mahalle tutucu, aydın ise kurtarıcıdır. Sonra yukarıdan bir kurum indirilir. Kanun gelir, kıyafet gelir, okul gelir, mahkeme gelir, parti gelir, parlamento gelir; fakat bunların çoğu toplumun iç dinamiğinden değil, devleti kurtarma telaşından doğar. Böyle olunca kurum gelir ama ruh gelmez. Tabela gelir ama içeride eski alışkanlık devam eder. Demokrasi gelir, vesayet oturur. Parlamento gelir, merkez konuşur. Halkçılık gelir, halk kapıda bekletilir. Laiklik gelir, devlet yeni bir kutsallık üretir. Modernlik gelir, memur efendi padişahlığa özenir.

Küçükömer'in Tanzimat eleştirisi de buradan yükselir. Ona göre bazı Osmanlı bürokratlarının Batı kurumlarını almak istemesi, kapitalist dünyanın istekleriyle uyumludur. Bu süreç, Osmanlı kapısını kapitalizme ardına kadar açacak üst yapı kurumlarının alınmasına bağlanır. **Anılar ve Düşünceler** içinde aktarılan pasajda, Tanzimat döneminin sanayi üretim güçlerinin tasfiye dönemi olarak görüldüğü; üretim kapasitesi düşen ülkeye giren yabancıların Düyyûn-ı Umûmiye ile yalnız ekonomik kaynakları değil, politikayı da ipotek altına aldığı vurgulanır.

Bu, Batılılaşmanın ekonomik anatomisidir. Devleti kurtarmak isteyen bürokrat, farkında olarak ya da olmayarak üretim güçlerinin tasfiyesine hizmet eder. Halkın üretim kapasitesi zayıflar, yerli sanayi kırılır, dış sermaye ve borç mekanizmaları ülkenin damarlarına girer. Sonra aynı bürokrat halka döner ve "seni ben kurtaracağım" der. İşte memleketin trajikomik tarafı burada: Hastalığın bir parçası olan akıl, kendisini doktor sanır. Üstelik beyaz önlüğü de Avrupa'dan almıştır.

Küçükömer'in "düzenin yabancılaşması" dediği şey, yalnız kültürel bir yabancılaşma değildir. Mesele sadece şapka, alfabe, kıyafet, salon adabı, Fransızca kelime, Batı musikisi, hukuk tercümesi değildir. Bunlar yüzeydeki kabarcıklardır. Derinde üretim güçlerinin tasfiyesi, sınıfsal yapının çarpılması, bürokrasinin halktan kopması, yerli burjuvazinin gelişmemesi, sivil toplumun cılız kalması, devletin toplumu yutması vardır. Batılılaşma

burada bir ilerleme hamlesi olmaktan çıkar; toplumun kendi tarihsel damarından koparılması, kendi iç imkânlarının felç edilmesi, kendi geleceğine yabancılaştırılması olur.

Bu yüzden Küçükömer'in kitabı, Türkiye'de "ilerici" geçinen herkesi rahatsız etmiştir. Çünkü o, ilerilik tabelesinin altındaki devletçi korkuyu görür. Halk adına konuşanların halktan ürktüğünü, çağdaşlık diyenlerin toplumu yukarıdan terbiye etmeye çalıştığını, özgürlük sloganı atanların bürokratik vesayete göz kırptığını fark eder. Bu nedenle onun Batılılaşma eleştirisi sadece sağa ya da sola yönelik değildir; Türkiye'nin bütün modernleşme esnafına yöneliktir. Herkes dükkânının önünü süpürsün, diyor adam. Ama bizde herkes komşunun pisliğine bakmayı sever.

Buradan bugüne uzanan çizgi hâlâ canlıdır. Türkiye'de modernleşme tartışması hâlâ iki sığ uç arasında debelenir: Bir taraf Batı'yı kutsal reçete sanır; öteki taraf Batı karşıtlığını yerli hamaset çorbasına çevirir. Küçükömer'in yeri bu iki ucun dışında durur. O, Batı'yı tarihsel bir gerçeklik olarak ciddiye alır; fakat Batılılaşmanın taklitçi, bürokratik, halksız, sınıfsız, üretimsiz, üstten inmece biçimini reddeder. Çünkü ona göre mesele Batı'yı sevmek ya da sevmemek değildir; bir toplumun kendi üretim gücünü, kendi sivil alanını, kendi karar mekanizmasını, kendi özgürleşme imkânını kurup kuramadığıdır.

Küçükömer'in neşteri bize şunu gösterir: Türkiye'de Batılılaşma çoğu zaman ayna karşısında kendini düzeltme çabası değil, aynayı ithal edip yüzünü unutma hâlidir. İnsan aynaya bakar ama kendi yüzüne bakmayı bilmezse, en fazla kravatını düzeltir; çürüyen dişini görmez. Küçükömer o diş gösterir. O yüzden sevilmeyiz. Çünkü bu ülkede en çok dış ağrısını anlatan değil, aynayı cilalayan alkışlanır.

Filozof Kirpi: "Kendi toprağında kök salamayan modernlik, ithal saksıda büyüyen bürokratik bir süs bitkisidir."

7

4. Sağ Solu Yutar, Sol Sağı Taklit Eder: Türkiye'de Politik Haritanın Tersliği

İdris Küçükömer'in meşhur sağ-sol tersliği tezi, Türkiye fikir hayatının en çok tekrarlanan, en çok çarpıtılan, en fazla karikatürleştirilen cümlelerinden biridir. Herkes bu cümleyi bilir gibi yapar; ama çoğu kişi onun altındaki tarihsel tortuyu, sınıfsal zemini, bürokratik damarları, halkla kurulan sorunlu ilişkiyi ve üretim güçleri meselesini ciddiye almaz. Küçükömer'i "solcular aslında sağcıdır" türünden kahvehane zekâsına indirmek, büyük bir düşünceyi politik caps'e çevirmektir. Bu ülkede fikirler bazen kurşunla değil, sloganla öldürülür. Küçükömer'in başına gelen de biraz budur.

Onun iddiası basit bir etiket oyunu değildir. Mesele "kim sağcı, kim solcu?" bulmacası değildir. Mesele, Türkiye'de siyasal kavramların toplumsal dayanaklarıyla ters düşmesidir. Kimin ilerici olduğu, kimin gerici olduğu, kimin halkla temas kurduğu, kimin devleti toplumun üstüne kapattığı, kimin üretim güçlerini geliştirme imkânı taşıdığı sorusudur. **Düzenin Yabancılaşmasının** Bağlam baskısındaki sunuşta, Küçükömer'in 1969'da şok etkisi yapan tezleri arasında "Türkiye'nin solcuları gericidir" iddiası aktarılır; bunun gerekçesi olarak bu çevrelerin üretim güçlerinin gelişmesinden yana olmaması, tek merkezli ve yukarıdan aşağı otoriter örgütlenmeyi savunması, halkı yönetilecek sürü gibi görmesi gösterilir. Aynı sunuşta, "sağ" cenahta görülen geniş İslamcı halk kitlelerinin değişme ve dönüşmeye açık sosyal-ekonomik istekleri nedeniyle ilerici potansiyel taşıdığı belirtilir.

Burada ince bir ayırım var. Küçükömer "sağcılar iyidir, solcular kötüdür" demiyor. Böyle okuyan, metnin derisini bile kaldırmamış demektir. O, Türkiye'de kendisine sol diyen birçok yapının gerçekte bürokratik, merkezizetçi, halktan kopuk ve üretim güçlerini geliştirmeyen bir tarihsel hattın mirasçısı olduğunu söylüyor. Buna karşılık kendisine sağ denilen geniş halk kitlelerinin, en azından devletçi-bürokratik kilidi çatlatabilecek toplumsal enerji taşıdığını düşünüyor. Yani tabelaya değil, yapıya bakıyor. Bayrağın rengine değil, bayrağı

tutan elin hangi sınıfsal ve tarihsel konumdan geldiğine bakıyor. Bizde ise çoğu aydın tabela okur; dükkâna girip raflara bakmaz.

Küçükömer'in meşhur tablosu da bu yüzden önemlidir. **Düzenin Yabancılaşmasında** iki tarihsel blok kurar: Bir yanda yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden gelen, büyük kitlesiyle İslamcı-doğucu cepheye dayanan kuruluşlar; öbür yanda devleti kurtarmak iddiasıyla hareket eden batıcı-laik bürokratik geleneğin temsilcileri. Kendisi özellikle "temsil eden" ile "dayanan" ifadeleri arasında ayırım yapar. Çünkü iki tarafta da bürokratlar vardır; fakat taban olan kitlenin niteliği farklıdır. Burada kaba bir sağ-sol şeması değil, Türkiye'nin tarihsel ikiliği vardır.

Bu ikilik, Türkiye'de siyasetin neden sürekli yanlış yerden tartışıldığını da gösterir. Bir taraf laiklik, medeniyet, inkılap, çağdaşlık, devlet, ordu, plan, düzen der. Öteki taraf din, gelenek, halk, taşra, esnaf, cemaat, aile, yerli değerler der. Fakat Küçükömer'e göre bu kavganın çoğu zaman temel sınıfsal çelişkiyi örten bir işlevi vardır. Ant baskısında, batıcı-medeniyetçi-laiklik ile doğucu-İslamcılık çekişmesinin daha çok tali ve ideolojik kurumlar üzerinde sürdüğü; bu kavganın temel çelişkinin belirlenmesini ve çözümünü engellediği, sonunda kapitalizmin Türkiye'de çıkar sağlamasını kolaylaştırdığı vurgulanır.

İşte burada Küçükömer'in tokadı iki yana da iner. Batıcı bürokrat, halkı geri görerek kendini ilerici sanır. İslamcı-muhafazakâr hat ise halkın gerçek sosyal-ekonomik taleplerini çoğu zaman dinî sembolizm içinde hapseder. Birincisi halkı terbiye edilecek kitle sayar; ikincisi halkı kendi cemaat hiyerarşisine kitlemeye yatkındır. Biri yukarıdan buyurur, öteki mahalleden kuşatır. Halk iki arada kalır: Devletin sopasıyla cemaatin çemberi arasında. Küçükömer'in önerdiği okuma, tam burada bu sahte karşıtlığın içini açar. "İlerici" görünen devletçi blok da, "yerli" görünen muhafazakâr blok da halka gerçek siyasal özne olma imkânı vermezse, ikisi de aynı tabutun iki kulpuğudur.

Onun CHP ve Ortanın Solu eleştirisi de bu bağlamdadır. **Düzenin Yabancılaşmasının** kaynakçasında yer alan yazı başlıkları bile kavganın yönünü gösterir: "Türkiye Batılaşamaz", "Osmanlılarda Kapitalist Düzene Neden Geçilemedi?", "Ortanın Solunda Paşalar ve Abdülhamid", "Ortanın Soluna Sorular." Bu başlıkların kendisi bile bir fikir meydan okumasıdır. Küçükömer, Ortanın Solu'nu yalnız program yetersizliği açısından eleştirmez; onu tarihsel bir bürokratik mirasın devamı olarak okur. Ona göre bir hareket kendisine sol diyebilir; fakat eğer halkı yukarıdan biçimlendirmek istiyorsa, devletçi-bürokratik vesayeti kırmak yerine onun içinden konuşuyorsa, sivil toplumun önünü açmıyorsa, üretim güçlerinin gerçek gelişmesine hizmet etmiyorsa, adı sol olsa ne olur? Etiket sol, ruh paşa.

Bu yüzden Küçükömer'in tezi, Türkiye solunun en rahatsız edici aynalarından biridir. Çünkü bu aynada sol, kendisini devrimci romantizmle değil, bürokratik yüz hatlarıyla görür. Halkı sevdiğini söyler ama halkın oyundan korkar. Özgürlük der ama askerî müdahaleye göz kırpar. Eşitlik der ama devletin topluma tepeden biçim vermesini normal karşılar. Demokrasi der ama halk yanlış tercih yapınca yüzünü ekşitir. Bu tip solculuk, halkın özgürleşme iradesinden değil, halk adına karar verme arzusundan beslenir. Yani sol görünür; fakat içinde eski merkezî devletin memur ruhu dolaşır.

Anılar ve Düşünceler içindeki bir değerlendirme, Küçükömer'in mücadelesinin CHP-bürokrasi-Kemalizm eksenini dışlayarak gelişmesi gereken bir sosyalist hareket arayışı olduğunu söyler. Aynı metinde, topluma yabancılaşmış bir yönetici sınıfın tek parti döneminde ürettiği köhne ideolojinin yarınlara dinamik yapısını hazmedemeyeceği belirtilir. Sol hareket bu üçlüden bağımsızlaşmazsa, onun tutucu kalıpları içinde donacak ve tarih tarafından tasfiye edilecektir. Bu cümleler sadece geçmişin notu değil, bugünün de röntgenidir. Türkiye'de solun büyük bir kısmı hâlâ devletin gölgesinden çıkamadan halkın güneşine yürümeye çalışıyor. Olmuyor. Gölgeyle güneş aynı anda taşınmaz.

Küçükömer'in sağa bakışı da romantik değildir. O, sağın mevcut temsilcilerini kutsamaz. Geniş halk kitlelerinin taleplerindeki potansiyeli görür; fakat bu potansiyelin nasıl manipüle edilebileceğini de fark eder. Zaten onun asıl derdi, İslamcı-doğucu halk kitleleriyle sosyalist hareket arasının emperyalist ve yerli egemen güçler tarafından açılmasıdır. Ant baskısında, emperyalizmin Türkiye'de İslamcı-doğucu halk kitleleriyle solun arasını açma ve yerli sermaye-yabancı sermaye-bürokratlar arasında politik koalisyon kurma çabalarına ışık tutulduğu belirtilir. Burada sağın halk tabanı ile sağın egemen politik temsilcileri aynı şey değildir. Halkın değişim isteği başka, o isteği sermaye-devlet-din aparatlarıyla evcilleştiren siyasal düzen başka.

Küçükömer'in bugüne bıraktığı en ağır soru şudur: Türkiye'de siyaset gerçekten halkın tarihsel enerjisini açığa mı çıkarıyor, yoksa onu farklı tabelalar altında yeniden mi hapsediyor? Batıcı-laik bürokrat halkı gericilikle suçlayarak kapatır. Muhafazakâr iktidar halkı dinî ve millî sembollerle kendi arkasına dizer. Liberal akıl halkı piyasanın tüketicisine indirger. Solun bürokratik kalıntısı halkı hâlâ "bilinçlendirilecek kitle" gibi görür. Bu tabloda halk herkesin ağzında vardır; ama karar masasında yoktur. İşte Küçükömer'in sağ-sol tersliği dediği şey, biraz da bu politik hırsızlığın adıdır.

Bu yüzden onun tezini bugün yeniden okumak, yalnız geçmişi anlamak için değil, bugünün sahte kamplaşmalarını kesmek için de gerekir. Türkiye'de sağ-sol tartışması çoğu zaman ideolojik vitrinlerin kavgası olarak kalır. Oysa Küçükömer vitrinin arkasındaki depoya bakar: Devletçilik var mı? Halktan kopuş var mı? Üretim güçlerini geliştiren bir damar var mı? Sivil toplum güçleniyor mu? Karar alma hürriyeti genişliyor mu? Bürokratik vesayet kırılıyor mu? Halk özneleşiyor mu? Eğer bunlar yoksa, solun solculuğu da sağın yerliliği de biraz piyasa malıdır.

Küçükömer'in politik haritası hatasız bir kutsal metin değildir. Zaten onu değerli kılan şey, yanılmazlığı değil, ezber bozucu kudretidir. Türkiye'de ideolojik tabelaların altına bakmayı öğretmiştir. Kim devletin dilini konuşuyor, kim halkın imkânını açıyor, kim üretim güçlerini boğuyor, kim sivil toplumu büyütüyor, kim vesayeti cilalıyor, kim özgürlüğü erteliyor? Sorular bunlardır. Bu soruları sormadan yapılan sağ-sol tartışması, karanlıkta baston sallamaktır. Gürültü çıkarır, yol göstermez.

Filozof Kirpi: "Tabela okuyarak siyaset yapan toplum, kasabın dükkânındaki aynada kendini bahçıvan sanır."

5. Cuntacıliktan Sivil Topluma: Bürokrat Aklin Karanlık Nöbeti

İdris Küçükömer'in zihinsel yolculuğunda en çetin viraj, **cuntacıliktan sivil topluma** döndüğü yerdir. Bu viraj, sıradan bir fikir değişikliği değildir; insanın kendi gençlik ateşini, kendi politik heyecanını, kendi devrimci kestirmesini masaya yatırmasıdır. Kolay iş değil. Çünkü memlekette herkes rakibinin yanılığını teşhir etmeye bayılır; kendi yanılığını kesen adam azdır. Küçükömer'i değerli yapan şeylerden biri burada saklıdır: O yalnız Türkiye'yi değil, kendi politik güzergâhını da otopsiye yatırmıştır. Adam kendi elindeki bıçağı kendine de çevirebilmiştir. Düşünce namusu biraz da budur.

Cuntacıliktan "Sivil Toplum"a kitabının sunuşunda onun 1960'lı yıllarda cuntacıliğin, Bonapartizmin ve iradeciliğin açmazını yakaladığı; iktidarın "topak gücünün" tek elde toplanmasının anlamını fark ettiği belirtilir. Talat Aydemir'le birlikte girdiği serüvenin en büyük yararının da bu birikim olduğu aktarılır. Ardından çok önemli bir hüküm gelir: Küçükömer, sanki bu birikimi dengelemek istercesine kalan ömrünü sivil toplumu aramaya, onu kurmaya harcamıştır. Bu cümle, Küçükömer'in biyografik ve düşünsel kırılma noktasını verir. Çünkü sivil toplum fikri onda akademik bir moda başlığı değil, iktidarın tek elde toplanmasının yarattığı korkunç basıncı görmüş bir aklın çıkışı arayışıdır.

Cuntacılık, Türkiye’de çoğu zaman iyi niyetli felaketlerin siyasal biçimidir. Bir avuç “aydın”, bir avuç “subay”, bir avuç “kurtarıcı” çıkar; halkın yerine düşünür, halkın yerine karar verir, halkın yerine tarih yapmaya kalkar. Sonra buna devrim der. Oysa halksız devrim, ameliyathanede hastayı dışarı çıkarıp röntgen filmine operasyon yapmaya benzer. Kâğıt üzerinde muhteşem görünür, gerçek bedende hiçbir şeyi iyileştirmez. Küçükömer’in cuntacılıktan uzaklaşması, işte bu sahte kurtarıcılık mitinin çöküşüdür. Çünkü iktidarı ele geçirerek toplum yaratılmaz; toplumun kendi kendini kuracağı alan açılmadıkça, iktidar sadece el değiştirir. Taht değişir, tahta bakış değişmez.

Küçükömer’in asıl derdi, iktidarın nasıl bölündüğü, nasıl denetlendiği, nerede toplandığı ve kimin adına çalıştığıdır. O nedenle “sivil toplum” onun elinde liberal salon kavramı değildir. Zaten **Sivil Toplum Yazılarının** Profil baskısının kapağında yer alan söz, bu ayrımı tokat gibi gösterir: “Özal keşke liberal olsaydı... Türkiye’de ‘sol’ liberal olmaz. Hedef liberal değil, sivil demokratik toplumdur. Üçüncü Cumhuriyet kutlu olsun.” Bu ifade, Küçükömer’in piyasacı bir liberal masal anlatmadığını açıkça gösterir. O, piyasa güzellemesi yapmaz; devletin despotik topaklığını kırarak, yurttaş politik özne hâline getirecek, iktidarı bölüp dengeleyecek bir sivil-demokratik yapı arar.

Burada “topak iktidar” meselesi kritik. Küçükömer’e göre Türkiye’de temel hastalık, üretim ilişkileriyle politik ilişkilerin üst üste binmesidir; yani “çakışma”dır. **Sivil Toplum Yazılarında** bu çakışma, toplumun derin temelindeki ana etken olarak tarif edilir. Politik ilişkiler ile üretim ilişkilerinin üst üste gelmesi, her seviyede gerçekçi hesap yapma, hesap sorma ve akılcı düşünme mekanizmalarına aykırıdır; bu yapı duyarsızlık, sorumsuzluk ve anti-demokratik süreçler üretir. Dahası sözde piyasa sistemi içinde hesapsızlık, etkinsizlik ve çeşitli rantlar doğar; Küçükömer bunları açıkça sömürü olarak görür.

İşte memleketin yağlı kara deliği burasıdır: Devlet, ekonomi, bürokrasi, sermaye, hukuk ve politika birbirinden ayrılmadığında, herkes aynı kazanın içine kepçesini sokar. Sonra adına kalkınma, istikrar, reform, milli çıkar, kamu yararı denir. Oysa gerçekte olan şudur: Merkezi iktidar kendisini hem hakem hem oyuncu hem kasa memuru hem de savcı yapar. Böyle bir düzende hesap sorulmaz; hesap kapatılır. Denetim yapılmaz; denetim görüntüsü üretilir. Hukuk çalışmaz; hukukun dekoru çalışır. Küçükömer’in bürokrasi eleştirisi bu yüzden yalnız memur eleştirisi değildir; bürokrasi onun için bir örgütlenme tarzıdır, tarihsel bir tahakküm biçimidir, toplumun üzerine çöken merkezi akıldır.

Nitekim **Halk Demokrasi İstiyor mu?** içinde yer alan çözümlemede, çakışmanın sonucunda beliren politik otoritenin anayasal bir otorite olmadığı, “hukukun üstünlüğü” yerine “merkezi ünitenin üstünlüğü”nün bulunduğu belirtilir. Bu merkez karşısında politik, ekonomik ve ideolojik karşı güçlerin çıkma yolları genellikle tıkalıdır; böylece üst ünite kendi yaptığı kanunlarla bile bağlı olmayabilir. Küçükömer’in en sert cümlelerinden biri de burada gelir: Böyle bir toplumda kimse yurttaş değildir.

Bu cümleyi duvarlara yazmak lazım ama spreyle değil, hukuk fakültelerinin kapısına çiviyle. Çünkü “kimse yurttaş değildir” demek, sadece seçmenin güçsüzlüğü değildir. İnsan, devlet karşısında hak sahibi birey olamıyorsa; yerel mecliste, sendikada, partide, okulda, mahkemede, mahallede, belediyede, üretim alanında söz ve denetim gücü yoksa; yalnızca merkezden gelen karara maruz kalıyorsa, yurttaşlık kâğıt üzerinde kalır. Nüfus cüzdanı vardır, yurttaş yoktur. Sandık vardır, özne yoktur. Parti vardır, parti içi demokrasi yoktur. Belediye vardır, şehirli yoktur. Parlamento vardır, halkın gerçek temsil kudreti sakatlanmıştır.

Küçükömer’in sivil toplum anlayışında iktidarın bölünmüşlüğü esastır. **Halk Demokrasi İstiyor mu?** metninde sivil toplumun ilke koşulu olarak iktidarın bölünmüşlüğünden söz edilir. Sivil toplumun kaynağı politik alandadır; temel ölçü yurttaşların politik eşitlik derecesidir. Toplum, bölünmüşlüğe dayalı bir bütünlükle oluşur. Taban ve öz ise yerel seviyededir; yurttaşların açık yerel meclis ya da asamblelerde bir araya gelmesiyle toplum bağlaşıp, bütünleşir. Bu, çok önemli bir yerel demokrasi damarıdır. Küçükömer’in

sivil toplumu, demek tabelası ya da piyasa serbestliği değildir; yurttaşın tabanda gerçek iktidar sahibi olmasıdır.

Bu yüzden seçim fetişizmi de yetmez. **Sivil Toplum Yazılarında** politik iktidar ile politik hürriyetin birlikteliği demokrasinin koşulu olarak anlatılır. Politik hürriyet, politika alanında "yapabilme" ile belirir. Tabanda bu anlamda politik hürriyet ve iktidar yoksa, hükümette olmak demokratik anlamda iktidar olmayı göstermeye yetmez; partiler gerçekten parti olamaz, parti içi demokratik akışkanlık da oluşamaz. Seçim bu durumda yeterli şart değildir. Ahali beş yılda bir oy verip sonra susuyorsa, orada demokrasi değil, periyodik rıza toplama ayini vardır. Devlet de bunu sever; çünkü ayin bitince herkes evine döner, merkez yine bildiğini okur.

Küçükömer'in cuntacılıktan sivil topluma yürüyüşü, Türkiye solunun ve sağının ortak hastalığını da açığa çıkarır. Sağ da sol da devleti ele geçirmeyi sever; devleti sınırlamayı sevmez. Biri devleti dinî-millî sembollerle, öteki ilerililik ve devrim diliyle kutsar. İkisi de merkezî iktidarın büyümesine kapıldığında, yurttaşın özgürlüğü dekor olur. Küçükömer bu büyüğü bozan adamdır. Onun için asıl mesele kimin iktidara geldiği değil, iktidarın nasıl bölündüğü, nasıl denetlendiği, toplumun hangi hücrelerine kadar yayıldığıdır.

Buradan bakınca Küçükömer'in sivil toplum arayışı, Türkiye'nin devlet tapıcılığına karşı açılmış uzun bir davadır. Devlet toplumun üzerinde kutsal bir kubbe gibi durmayacak; toplumun içinden, yurttaşın aktif katılımıyla, yerel ve merkezi düzeyde denetlenebilir bir yapı olarak kurulacaktır. Aksi halde her beş yılda bir yeni kadrolar gelir, eski merkezin koltuğuna oturur, sonra "milli irade" diyerek aynı yağma düzenini başka renkle sürdürür. Sunuşta söylendiği gibi, şekli demokratikleşme temeldeki işleyişi değiştirmemişse, devlet merkezi toprak gücün odağı olarak bütün ipleri elinde tutmaya devam eder ve seçimlerle gelen dar siyasi kadrolarca yağmalanır.

Küçükömer'in büyüklüğü, bu karanlık nöbeti görmesindedir. Cunta hevesinin parlak vitriniyle yetinmez; onun arkasındaki tek elde toplanmış iktidar iştahını görür. Liberal piyasa masalına kanmaz; onun arkasındaki rant, hesapsızlık ve yurttaşsızlık düzenini görür. Devletçi solun kurtarıcı pozlarına inanmaz; halk adına konuşan bürokratik kibrin kokusunu alır. Muhafazakâr sağın halk vurgusunu da sorgular; halkın gerçekten özne olup olmadığını sorar.

Türkiye'de en zor iş budur: Devleti ele geçirmek değil, devleti sınırlamak. İktidara yürümek değil, iktidarı bölmek. Halk adına konuşmak değil, halkın konuşabileceği kurumları kurmak. Küçükömer'in "cuntacılıktan sivil topluma" yürüyüşü, tam da bu yüzden hâlâ bitmemiş bir yürüyüştür. Çünkü bu ülkede herkes iktidarın anahtarını ister; çok az kişi kilidin yapısını değiştirmek ister.

Filozof Kirpi: "Devleti ele geçirmeyi devrim sanan akıl, halkın kapısına özgürlük diye yeni bir kilit takar!"

6. Halk Demokrasi İstiyor mu?: Sorunun Zehri ve Cevabın Ağırlığı

İdris Küçükömer'in **Halk Demokrasi İstiyor mu?** başlığı, ilk bakışta halka yöneltilmiş kaba bir suçlama gibi durabilir. Sanki düşünür, halkı mahkeme salonuna çağırılmış da sanık sandalyesine oturmuş gibidir. Fakat Küçükömer'in sorusu bu kadar basit değildir. O, "halk kötü müdür, iyi midir?" gibi çocukça bir yerden konuşmaz. Halkı küçümseyen seçkinci ağızla da konuşmaz. Tam tersine, soruyu zehirli yapan şey, halkın tarihsel olarak hangi örgütlenme biçimleri içinde yaşadığını, hangi iktidar gelenekleriyle yoğrulduğunu, hangi korkularla, alışkanlıklarla, itaat biçimleriyle, yukarıya bakma refleksleriyle ve aşağıya tahakküm eğilimleriyle şekillendiğini sormasıdır. Yani mesele halkın ahlâki değil; halkın içine doğduğu tarihsel kafestir.

Kitabın sunuşunda bu eserin, **Düzenin Yabancılaşmasından** sonra başlayan uzun bir arayışın ürünü olduğu belirtilir. Küçükömer, 17 yıl boyunca eski tezlerini aşmak, onların niçin gerçekleşip gerçekleşmediğini

çözümlemek, sivil topluma neden geçilemediğini araştırmak ve halkın gerçekten demokrasiyi isteyip istemediğini cevaplamak üzere çalışır. Bu çalışma tamamlanmış, cilalanmış, rafine edilmiş bir kitap değil; ölümle yarıda kalmış bir düşünce madenidir. Ama bazen yarım kalmış metinler daha canlıdır; çünkü içinde hâlâ kazma sesi vardır.

Küçükömer'in sorusu şu noktadan başlar: Demokrasi yalnız istemekle olur mu? İnsan "demokrasi istiyorum" dediğinde, gerçekten demokratik bir hayatı, yani hesap vermeyi, hesap sormayı, karşı güce tahammül etmeyi, iktidarı bölmeyi, yerel meclisleri, bağımsız örgütlenmeyi, yurttaş eşitliğini, hukukla sınırlanmış devleti, parti içi akışkanlığı, muhalefetin meşruiyetini de istiyor mudur? Yoksa "demokrasi" kelimesi, yalnız kendi mahallesinin iktidar hakkı anlamına mı gelmektedir? İşte sorunun yılan dışı burada. Herkes demokrasi ister görünür; ama çoğu kişi kendi karşıtının özgürlüğüne geldiğinde demokrasiye tansiyon ilacı arar.

Küçükömer'e göre demokrasi, sadece sandığa indirgenemez. Sandık önemlidir ama yetmez. Çünkü politik hürriyet, politika alanında "yapabilme" ile belirlir. İktidar da sadece istek veya irade beyanı değildir; yapabilme ve yaptırabilme gücüdür. Bu nedenle politik iktidar ile politik hürriyetin birlikteliği demokrasinin koşuludur. Tabanda politik hürriyet ve iktidar yoksa, hükümette olmak demokratik anlamda iktidar olmak değildir; seçim de yeterli şart değildir.

Bu cümlelerin anlamı çok ağırdır. Halk oy verir ama mahallede, belediyede, sendikada, okulda, partide, mahkemede, fabrikada, köyde, şehirde gerçek bir yapabilme gücüne sahip değilse, demokrasi biçimsel kalır. Yurttaş yalnız sandık günü görünür oluyorsa, o yurttaş değil, periyodik rıza makinesidir. Beş yılda bir çağrılır, mürekkebe parmak basar, sonra yine kenara alınır. Devletin gözünde makbul halk budur: Oy veren ama karar alan mekanizmaya karışmayan halk. Alkışlayan halk. Soran değil, bekleyen halk. İtiraz eden değil, çağrıldığında gelen halk. Böyle halktan demokrasi çıkar mı? Çıkar ama cılız çıkar; biraz öksürür, sonra merkezi devletin soğuk koridorlarında zatürre olur.

Küçükömer, "milli hâkimiyet" kavramını da bu yüzden didikler. Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet tarihi, yıkılış ve yeniden kuruluş sürecinde güçlü devlet ile güçlü hükümeti, milli hâkimiyet ile demokrasiyi, iktidar ile otoriteyi birbirine karıştırmıştır. Ona göre milli hâkimiyet özlemi, özellikle dışa karşı iktidar ve otorite boşluğunu doldurma isteğiyle ağırlık kazanmış; fakat içerde politik alanı dar tutmuştur. Böylece milli hâkimiyet, özgürlük ve demokrasi içeriğinden yoksun kalabilmiştir.

Bu tespit, Türkiye'nin siyasal genetiğine saplanmış bir iğnedir. "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" denir; ama milletin hangi kurumlar üzerinden, hangi yerel iktidar alanlarında, hangi bağımsız örgütlenme biçimleriyle, hangi hesap sorma yollarıyla bu hâkimiyeti kullanacağı belirsiz bırakılırsa, cümle duvarda asılı kalır. Millet adına konuşan merkez büyür; milletin kendisi küçülür. Hâkimiyet millete ait görünür, fakat kullanma hakkı merkezî aygıtın cebine girer. Bu durumda milletin adı kutsanır, iradesi ise yönetilir. Siyasetin en eski numarası: Halkı yücelt, halkı sustur.

Küçükömer'in Doğu toplumları ve tarihsel hafıza çözümlemesi de tam burada devreye girer. Onun sorusu, binlerce yıl boyunca yukarıdan düzenlenmiş, yaptırımcı hürriyet ve iktidar imkânı bulamamış, politik özne olamamış halkların ortak bir psikolojik hafıza, ortak bir davranış strüktürü geliştirip geliştirmedir. Bu hafızanın bir yüzünde yukarıya itaat kabiliyetinin yerleşmesi, diğer yüzünde ise aşağıya tahakküm eğilimi vardır.

Bu, çok sarsıcı bir düşüncedir. Çünkü Küçükömer halkı masum bir romantik figür olarak bırakmaz. Halk yalnız mağdur değildir; mağduriyetin içinden tahakküm üretebilir. Yukarıya itaat eden kişi, aşağısında gördüğüne zalim kesilebilir. Devletten korkan baba, evde küçük devlet olabilir. Amirinden ezilen memur, vatandaşa despot davranabilir. Patronundan susan işçi, evde çocuğunun sesini boğabilir. Siyasette liderine biat eden

kişi, mahallesinde muhalife hayat hakkı tanımaz. İşte "halk demokrasi istiyor mu?" sorusu burada ahlâkî bir diken kazanır. Halk demokrasi istiyor olabilir; ama acaba kendi küçük iktidarını da sınırlamak istiyor mu?

Küçükömer'in "yazılı olmayan anayasa" dediği şey de bu tarihsel davranış yapısında saklıdır. Ona göre dünden bugüne taşınan tarih, bu strüktürde yazılıdır; politik miras oradadır ve bizi hâlâ o güdüyor gibidir. Sendikalara, belediyelere, parlamentoya, sağa ve sola bakarken bu derin yapının dışına kolayca çıkılmadığını söyler. Hatta hafızamızda bizi hür kılmayan bir ipotek bulunduğunu belirtir. Bu ipotek, tapu dairesinde görünmez; insanın davranışında görünür. Toplantıda görünür. Parti kongresinde görünür. Belediye meclisinde görünür. Üniversitede görünür. Evde, okulda, camide, dernekte, sendikada görünür. Demokrasi kelimesi ağızda dolaşır; ama davranış hâlâ eski iktidar terbiyesiyle yürür.

Bu yüzden Küçükömer'in derdi halkı aşağılamak değildir; halkı tarihsel bir masalın içinden çıkarıp gerçek bir özneye dönüştürmenin zorluğunu göstermektir. Halkı sürekli kutsayanlar da halkı sürekli küçümseyenler de aynı hataya düşer. Kutsayanlar halkı putlaştırır; küçümseyenler halkı nesneleştirir. İkisinde de halk gerçek insanlardan oluşan çelişkili, yaralı, korkan, isteyen, susan, itiraz eden, teslim olan, zaman zaman başkaldıran karmaşık bir varlık olmaktan çıkar. Küçükömer'in sorusu bu putu kırar. Halkı ne melek yapar ne sürü; onu tarihsel koşulları içinde, iktidarla ilişkisi içinde, demokrasi kapasitesi içinde düşünmeye zorlar.

Burada en sert mesele şudur: Sivil toplum olmadan halk demokrasi istemeyi nasıl öğrenecek? Yerel meclis geleneği yoksa, bağımsız örgütlenme zayıfsa, parti içi demokrasi yoksa, sendika bile küçük bir bürokrasiye dönüşüyorsa, belediye şehirliyi karar ortağı yapmıyorsa, hukuk merkezi iktidarın gölgesinde eğiliyorsa, medya kamusal akıl üretmek yerine propaganda makinesine dönüşüyorsa, halkın demokrasi isteği nasıl olgunlaşacak? Demokrasi gökten inen bir huy değildir; kurumsal ve ahlâkî bir terbiyedir. İnsan demokrasi içinde demokrasi öğrenir. Bisiklete binmeden bisiklet öğrenilmediği gibi, özgür kurumlar içinde yaşamadan da özgür yurttaş olunmaz.

Küçükömer'in merkezi otorite eleştirisi burada yeniden belirir. İktidar ayrılmamışsa, yasama, yürütme, yargı kurumsal otonomilere sahip değilse, hukukun üstünlüğü yerine merkezi ünitenin üstünlüğü varsa, karşı güçlerin çıkma yolları tıkanır. Böyle bir yapıda üst ünite kendi yaptığı kanunlarla bile bağlı olmayabilir; tahakkümün ve istibdadın açık kapısı budur. Küçükömer'in o meşhur cümlesi de burada yankılanır: Böyle bir toplumda kimse yurttaş değildir.

Yurttaş olmayınca demokrasi de halkın elinde biçare kalır. Çünkü yurttaşlık, sadece kimlik kartı değildir; hak kullanma, sorumluluk alma, iktidarı denetleme, karşıtına tahammül etme, örgütlenme ve gerektiğinde "hayır" deme kapasitesidir. Tebaa "devlet bilir" der. Kul "lider bilir" der. Müşteri "piyasa bilir" der. Yurttaş ise "ben de bilirim, ben de sorarım, ben de karar ortağım" der. Küçükömer'in sorduğu soru tam da bu dönüşümün mümkün olup olmadığıdır: Tebaa hafızasından yurttaş iradesine geçebilecek miyiz?

Bu soru bugün de bütün sıcaklığıyla ortadadır. Türkiye'de herkes demokrasi ister gibi konuşuyor. Ama parti liderleri değişmez olsun isteniyor. Belediye başkanı hesap vermesin isteniyor. Devlet güçlü olsun, hukuk sonra bakılsın deniyor. Kendi mahallesinin hatası örtülsün, karşı mahallenin suçu büyütülsün isteniyor. Yargı bağımsız olsun ama bizimkilere dokunmasın deniyor. Basın özgür olsun ama bizim lideri eleştirmesin deniyor. Üniversite özerk olsun ama bizim ideolojik konforumuzu bozmasın deniyor. Böyle demokrasi olmaz; olsa olsa herkesin kendi kafesine bayrak astığı bir politik hayvanat bahçesi olur.

Küçükömer'in sorusu bu yüzden hâlâ rahatsız edici: Halk demokrasi istiyor mu? Belki istiyor. Ama istediği şey demokrasi mi, yoksa kendi korkularını koruyan, kendi liderini güçlendiren, kendi mahallesini kayıran, kendi karşıtını susturan bir çoğunluk konforu mu? Demokrasi istiyorsak, yalnız devletin zulmüne değil, kendi içimizdeki küçük hükümdara da karşı çıkmak zorundayız. Aksi halde büyük devleti eleştirirken evde, partide,

dernekte, okulda, mahallede küçük devletçikler kurarız. Sonra da buna gelenek, disiplin, dava, ahlak, düzen deriz. Yemezler. O bildiğin minyatür istibdat.

Küçükömer'in bitmemiş eseri bu yüzden bitmiş kitaplardan daha fazla konuşur. Çünkü sorusu kapanmamıştır. Halk demokrasi istiyor mu? Aydın demokrasi istiyor mu? Parti demokrasi istiyor mu? Devlet demokrasi istiyor mu? Cemaat demokrasi istiyor mu? Sendika, üniversite, aile, mahalle, medya demokrasi istiyor mu? Soruyu yalnız halka yöneltmek kolaycılık olur. Küçükömer'in asıl yaptığı, bütün toplumun yüzüne aynı aynayı tutmaktır. Ve aynada görünen yüz, pek de öyle seçim afişlerindeki gibi gülümsemiyor.

Filozof Kirpi: "Demokrasi isteyen halk, önce kendi içindeki küçük hükümdarı tahttan indirmelidir."

7. Küçükömer'in Bugünkü Cesedi: Haklı Çıkan Düşünür mü, Yanlış Anlaşılan Kâhin mi?

İdris Küçükömer'in mezarına bakınca insan yalnız bir düşünürün ölümünü değil, Türkiye'de düşüncenin nasıl gömüldüğünü de görür. **Anılar ve Düşünceler** kitabının girişinde onun Büyükkada sırtlarında, denize bakan, Karadeniz rüzgârlarına açık mezarındaki beyaz mermer sütunda Yunus'un "Bilmeyen ne bilsin O'nu / Bilenlere selam olsun!" dizesinin yazdığı aktarılır. Bu dize tesadüf gibi durur ama değildir. Küçükömer'in kaderini neredeyse tek başına özetler: Bilmeyen çaktır, bilen azdır; ama asıl felaket, bilmediği hâlde hüküm verenlerin kalabalığıdır.

Küçükömer'in bugünkü cesedi hâlâ sıcaktır. Çünkü Türkiye, onun sorduğu soruların çoğunu hâlâ cevaplayamadı. Devlet hâlâ toplumun üstüne çöken kutsal bir gölge gibi duruyor. Sivil toplum hâlâ çoğu zaman tabela, dernek, vakıf, fon, proje ve protokol düzeyinde kalıyor. Halk hâlâ seçimde hatırlanıp karar süreçlerinde unutuluyor. Sol hâlâ yer yer devletin eski üniformasına iç geçiriyor. Sağ hâlâ halkı sevdiğini söyleyip onu lider, cemaat, piyasa ve güvenlik kısılcığında tutuyor. Liberal akıl hâlâ özgürlüğü çoğu zaman piyasanın nefes borusuna bağlıyor. Böyle bir ülkede Küçükömer ölmüş sayılmaz; yalnızca rahatsız edici bir soruya dönüşmüş olarak dolaşır.

Onun üzerine yazılanlarda çok çarpıcı bir ifade var: Bir düşünür için en büyük ceza "yok sayılması"dır. **Anılar ve Düşünceler** içindeki "İdris Küçükömer ve Ambargo veya Düşüncenin Ayakları" başlıklı yazıda, Küçükömer'in yargılanmadan cezası verilmiş, infaz edilmiş bir düşünür gibi muamele gördüğü; kendi deyişle "üzerinde ambargo" olan kişi olduğu belirtilir. Üstelik bu ambargo sadece düşmanlardan gelmez; yakın çevrelerden, eski dostlardan, fikir arkadaşlarından da gelir. Söz etmezler, alıntı yapmazlar, muhatap almazlar, "kasten ihmal" ederler, "bilerek yanlış" anlarlar.

Bu çok Türkiye işi bir cinayettir. Adamı öldürmezsin; görmezden gelersin. Fikrini yasaklamazsın; tartışma dışı bırakırsın. Adını anarsın ama düşüncesine girmezsin. "Özgün düşünürdü" dersin, sonra özgünlüğünü sterilize edersin. "Cesurdu" dersin, sonra cesaret ettiği soruları sormazsın. "Büyük hocaydı" dersin, sonra hocanın gösterdiği yola değil, kendi mahallenin güvenli kaldırımlarına dönersin. Bu, düşünceye yapılan en kibar suikasttır. Kurşun yoktur, kan yoktur; ama fikir boğulur.

Küçükömer'in bugün yanlış anlaşılmasının birinci sebebi, onun tek cümleye hapsedilmesidir. "Türkiye'de sağ-sol ters oturmuştur" tezi, onun düşüncesinin yalnız bir kapısıdır; evi değildir. Oysa Türkiye'nin sağcıları bu cümleyi solculara sopa yapmak için kullandı. Solun bazı çevreleri bu cümleyi ihanet belgesi saydı. Liberaller onu kendi vitrinlerine koymak istedi. Muhafazakârlar ise halk vurgusunu alıp kendi siyasal romantizmlerine yamamaya çalıştı. Herkes Küçükömer'den kendine uygun bir parça kopardı. Kimse cesedin tamamına bakmak istemedi. Otopside esas mesele burada: Küçükömer parçalanarak tüketildi.

Profil baskısındaki **Sivil Toplum Yazıları** kapağında yer alan ifade, onun kolayca liberal vitrine konamayacağını açıkça gösterir: "Özal keşke liberal olsaydı... Türkiye'de 'sol' liberal olmaz. Hedef liberal değil, sivil demokratik toplumdur." Bu cümle Küçükömer'in yerini güzel işaretler. O, devletçi despotizme karşıdır; ama bu karşıtlık onu piyasa tapıcılığına götürmez. O, bürokratik solun gericiliğini görür; ama bu görüş onu sağcı methiyeye mahkûm etmez. O, halkın tarihsel enerjisini önemser; ama halk romantizmine de bayılmaz.

Küçükömer'i bugüne taşıyan asıl damar, devletin despotik niteliği ile sivil toplumun cıvıllığı arasındaki ilişkiyi görmesidir. Profil baskısındaki biyografik sunumda da onun en önemli görüşlerinden biri olarak, Türkiye'de devletin despotik niteliğinin sivil toplumun gelişmesi önünde büyük engellerden biri olduğu vurgulanır. Aynı metinde, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde doktorasını tamamladığı, doçent olduğu, profesörlüğe yükseltilmesine ilişkin kararın senatoca onaylanmadığı, Danıştay'da açtığı davayı kazanmasına rağmen kararın on yıllık gecikmeyle 1976'da yürürlüğe girdiği aktarılır.

Bu biyografik ayrıntı kuru akademik bilgi değildir. Küçükömer'in başına gelen şey, onun anlattığı Türkiye'nin küçük bir modeli gibidir. Özgün düşünce kurumla karşılaşır; kurum onu sindirmeye çalışır. Dava kazanılır; karar geciktirilir. Hak vardır; ama uygulanması bürokratik zamana rehin düşer. Hukuk vardır; ama hak sahibine geç ulaşır. Bu memlekette bazen en büyük zulüm açık yasak değil, geciktirilmiş adalettir. Gecikmiş adalet, devletin "ben seni tanıyorum ama zamanını ben belirlerim" deme biçimidir. Küçükömer'in akademik hikâyesi, Türkiye'de düşüncenin yalnız fikrî değil, kurumsal olarak da nasıl cezalandırıldığını gösterir.

İdris Küçükömer'le Türkiye Üstüne Tartışmalar kitabının sunuşu, onun düşünce dünyasında Türkiye'nin her an sorguladığı, tartıştığı, hatta kendi kendisiyle bile sürekli "kavgalı" olduğu alan olduğunu söyler. Aynı sunuşta, kavramların üstünde yeterince durulmadan yinelendikçe özlerinin boşaltıldığı ve içeriksiz klişelere dönüştürüldüğü bir ortamda, onun yüzeyin altında yatanları aradığı belirtilir. İşte Küçükömer'i bugüne taşıyan asıl kalite budur: Klişenin altını kazmak. Türkiye'de herkes kavram konuşur; az kişi kavramın bedelini öder. Herkes demokrasi der, ama parti içi demokrasiye yanaşmaz. Herkes halk der, ama halkın karar gücünden ürker. Herkes özgürlük der, ama karşıtının özgürlüğünde morali bozulur. Herkes hukuk der, ama kendi mahallesine dokunulunca istisna arar.

Küçükömer'in "haklı çıkması" meselesini de dikkatli kurmak gerekir. Bir düşünürün haklı çıkması, onun bütün tezlerinin kusursuz olması demek değildir. Küçükömer peygamber değil; ağır çalışan, hata yapabilen, kendini düzeltebilen, düşüncesini dönüştürebilen bir bilim adamıdır. Onun değeri yanılmazlığında değil, sorularının hâlâ can yakmasındadır. Sağ-sol şeması bazı noktalarda tartışılabilir. Halkın ilerici potansiyeline dair beklentileri eleştirilebilir. Batılılaşma ve bürokrasi çözümlenmeleri yeniden gözden geçirilebilir. Ama şu soruları hâlâ masadan kaldıramıyoruz: Bu ülkede temel kararları kim alıyor? Devlet toplumdan nasıl ayrışacak? Sivil toplum nasıl güçlenecek? Halk yurttaş olacak mı? Demokrasi yalnız seçimden mi ibaret kalacak? Aydın halkı terbiye etmeye mi çalışacak, yoksa halkla birlikte öğrenmeye mi razı olacak?

Bugün Türkiye'ye bakınca Küçükömer'in hayaleti devlet dairesinin koridorlarında, parti genel merkezlerinde, belediye ihalelerinde, üniversite senatolarında, medya stüdyolarında, vakıf salonlarında dolaşiyor. Çünkü her yerde aynı soru var: Kararı kim alıyor? Halk adına konuşanlar halkı karar ortağı yapıyor mu? Sivil toplum devletten bağımsız mı, yoksa devletin taşeron vicdanı mı? Demokrasi sandıkta doğup lider masasının altında mı ölüyor? Bürokrasi biçim değiştirdi ama ruhunu koruyor mu? Vesayet sadece üniformadan mı ibaretti, yoksa kravat, cübbe, sarık, takım elbise, holding logosu ve parti rozeti de vesayet taşıyabilir mi?

Küçükömer'in cesedi bugüne bu yüzden ayna tutar. Sağcıya der ki: Halkı seviyorsan onu liderine mahkûm etme. Solcuya der ki: Halk adına konuşuyorsan halktan korkma. Liberale der ki: Özgürlük piyasaya teslim edilecek kadar ucuz değildir. Devletçiye der ki: Devlet kutsal değil, denetlenmesi gereken tarihsel bir aygıttır. Aydına der ki: Kavramları süs diye değil, yara açmak için kullan. Halka der ki: Demokrasi yalnız senin

mahallen kazanınca güzel olan bir şey değildir. İnsana der ki: İktidar senden başlar; kendi küçük despotunu öldürmeden büyük despotu yenemezsin.

O hâlde Küçükömer ne haklı çıkan bir kâhindir ne de yanlış anlaşılmış bir garip adamdan ibarettir. O, Türkiye'nin düşünce metabolizmasına geç düşmüş ağır bir ilaçtır. Tadı acıdır, mideyi yakar, alışkanlıkları bozar. Ama bazı toplumlar tatlı şurupla iyileşmez. Türkiye gibi devleti büyük, toplumu yorgun, aydını kibirli, halkı yaralı, partisi liderci, hukuku gecikmeli, demokrasisi kırılğan ülkelerde acı ilaç gerekir. Küçükömer o ilaçlardan biridir.

Bugün onu yeniden okumak, nostalji yapmak değildir. Küçükömer'i anmak, mezar başında hüznü cümleler kurmak da değildir. Onu gerçekten okumak, Türkiye'de düşüncenin üstüne çöken ambargoyu kaldırmaktır. Sağ-sol ezberlerini yeniden kesmek, devlet tapıcılığını teşhir etmek, sivil toplumun piyasa dekoruna dönüşmesini engellemek, halkı romantize etmeden yurttaşlaştırmak, demokrasiyi sandıktan çıkarıp gündelik hayata sokmak gerekir. Yoksa Küçükömer'in adı kalır, düşüncesi yine mezarda üşür.

Filozof Kirpi: "Bazı düşünürler ölmez; toplum, onların sorduğu sorulara cevap veremediği için mezarlarının etrafında dönüp durur."